

3.1. Shriftlarning asosiy turlari, grafik vositalari, qo'llanishi

Alifbodagi belgilar harf va raqam deyilib, ular o'zlarining yozilishi (tuzilishi) jihatidan umumiy qonun-qoidalarga asoslanadi. Har bir yaratilgan harf o'zining ko'rinishi (stili) jihatidan bir butun bo'lib, boshqa harflardan tuzilishi, unsur va elementlarning joylashishi bilan ajralib turadi. Shuning uchun alifbodagi har bir harf ma'lum qonun-qoidaga bo'ysunishi orqali bir butunlikni tashkil qiladi (geometrik chizmachilik 25 bet)

Topografik planlar va kartalardagi yozuvlar maxsus kartografik harflar asosida shakllantiriladi. Yozuvlar ular orqali nima tasvirlanganligini aniqlashga imkon beradi. Chunki turli obyektlar turli harflarda yoziladi va belgilanadi. Aholi yashaydigan joylar bir xil, ammo aholi soniga qarab yozuvlar kattaroq va kichikroq yoziladi. Harflar o'zining grafik ko'rinishini saqlagan holda, qora (unsurlari yo'g'onlashtirilgan) yoki och (unsurlar ingichkaroq), tik yoki qiya (kursiv) yozilishi mumkin. Yozuvlar faqat bosh yoki yozma (kichik) harflarda yozilishi mumkin. Shunday qilinganda shaharni qishloqdan farqlash, daryolarda kemalar suza oladimi yoki yo'qmi va boshqa ma'lumotlarni olish mumkin bo'ladi.

Topografik planlar va kartalarda turli xil shriftlar qo'llaniladi: topografik yarim qalin (yumaloq), akademik kursiv, oddiy kapital, ingichka, arxitektura, me'moriy, badiiy va boshqalar. Topografik yarim qalin shriftlardan aholi turar joylari, qiyalangan kichik shriftlarda tog'lar, kema suzadigan daryolar nomlarini yozishda foydalaniladi. Akademik kursivdan tushuntirish matlari, zavod, fabrika, ko'l, daryo kabi joylar va karta, topografik plan chegara chizig'idan tashqarida joylashgan elementlarni yozishda foydalaniladi. Dengizlarning nomlari bosh harflarda yoziladi. Oddiy kapital shriftlardan mamlakat, hudud va viloyatlarning markaziy shaharlarini yozishda foydalaniladi. Ingichka harflarning barcha shtrixlarining yo'g'onliklari bir xil bo'lib, ulardan karta yoki planga bir qismi kirib qolgan aholi turar joyining ramkadan tashqaridagi qismini belgilashda, yo'llar yo'nalishi, chiziqli masshtab va ikkinchi darajali (muhim ahamiyatga ega bo'lmagan) joylarning nomlarini yozishda qo'llaniladi.

Arxitektura harfi och hisoblanib, undan qishloqdagi aholi yashaydigan joylar, arxitektura-qurilish (loyiha), tushuntirish matnlari kabilarni yozishda foydalaniladi. Me'moriy harf turli loyihalarning sarlavhalarini yozishda, badiiy harfdan topografik planlar va kartalarning sarlavhalarini yozishda tadbiiq qilinadi. (geometrik chizmachilik 60 bet)

Shriftlarning asosiy turlari. Kartografik shriftlar harf va raqamning ayrim elementlari, kengligi, balandligi, yo'g'onligi, rasmning qandayligiga ko'ra aniqlanadi. Shriftli belgilar orqali asosiy elementlar (yo'g'on chiziqlar), qo'shimcha elementlar (birlashtiruvchi shtrixlar, burchaklarni birlashtiruvchi, tomchisimon elementlar, tubi qirqilgan shtrixlar) va harfning ichki qismi yorug'liklarini ko'rsatishi mumkin. Ular orasidagi farqlar kartografik shrift turiga qarab xarakterlanadi. Ushbu shriftlarning ko'pgina turlari kompyuterlarning standart shriftlaridan tashkil topgan. Shriftlarning mingdan ortiq ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular kartografik ishlarda qo'llaniladi. Shriftlar quyidagi belgi va alomatlariga ega:

Shriftning kontrastligi – asosiy elementning qo'shimchaga nisbatan yo'g'onligi. Agar elementlar yo'g'onligida qancha farq qilsa, shrift shuncha kontrastroq (ko'zga tashlanadigan) bo'ladi. 2:1 yoki 3:1 nisbatda o'rta kontrastli shriftlar yaxshiroq o'qiladi.

Ravshanlik (yo'g'onlik) – asosiy element yo'g'onligi bilan harfning ichki qismidagi yorug'ligiga nisbatan kengligini anglatadi.

Kenglik – harf enining balandligiga nisbati. Harflar kengligiga qarab ensiz, normal va enliga bo'linadi.

Yo'naltirilgan – to'g'ri, o'ngga, chapga, qiya va nishabroq.

Yozilish shakli – kursiv, bosma. Kursivli shriftlarda yozuvlar bosh harf va satrdagi harflar turlicha ko'rinishda, bosma shriftlarda esa, harflar asosan bir xilligicha qoladi.

Shriftning o'lchami (harfning balandligi). Kartografiya sanoatida texnik vositalar yordamida tayyorlanayotganda harflarning ko'rinishidagi o'zgarish mumkinligini hisobga olib, muayyan tizim ishlab chiqilgan.

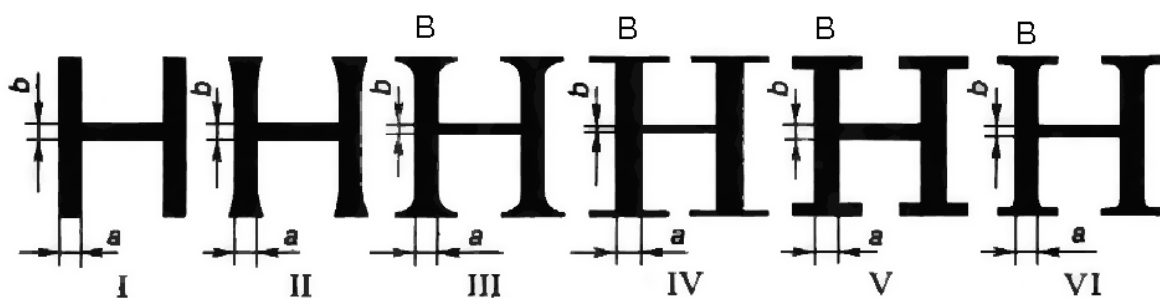
Shriftning rangi – kartaning o‘qilishi, ko‘rgazmaliligi, badiiy jihatdan sifatli bezatilishida muhim tasviriy vositadir.

Kartografik shriftlar majmuasining asosi qilib, asosiy belgilardan biri – shriftning kontrasti, shuningdek, yorug‘likning bo‘lishi va elementlarning bir-biri bilan bog‘liqlik xarakterlari qabul qilingan.

Shriftlar 6 ta asosiy guruhga bo‘linadi (59-rasm):

- 1) farqi yaqqol seziluvchi, bog‘lab turuvchi elementi asosiga nisbatan notekis va uzun-ingichka qirqilgan;
- 2) o‘rtacha farqlanadigan (kontrastli), bog‘lanish elementi asos bilan bir xil silliqlikda va kalta qirqilgan;
- 3) deyarli kam farq qiladigan, bog‘lanish elementi asos bilan bir xilda va to‘g‘ri burchak shaklida qirqilgan;
- 4) kam farqlanadigan, notekis, keskin bog‘langan va uchlari asos kabi yo‘g‘onlikda to‘g‘ri qirqilgan;
- 5) ko‘zga yaqqol tashlanmaydigan, qirqilish chizig‘isiz;
- 6) turli xildagi shriftlar, grafik belgilariga ko‘ra yuqoridan hech qaysi guruhga mansub emas. Bu guruhga badiiy shriftlar xosdir.

Shriftlarning karta va atlaslar mazmunini ochib berish va bezatilishi: geografik nomlar, kartaning mazmuni bilan bog‘liq tushuntirish yozuvlari, karta legendasini tushuntirish uchun, kartografik asar komponovkasining jihozlanishida (karta va atlasning nomi, diagramma, grafika va boshqalarning tushuntirish yozuvlari, kartaning mazmunini boyituvchi matn, qo‘shimcha ma’lumotlar va h.k.) turli xil shriftlardan foydalaniladi.

59-rasm. Shriftlarning asosiy guruhlari

Aniq va turli yoʻnalishlardagi qator kartalar, atlaslar uchun maxsus shriftlar tizimi ishlab chiqilgan.

60-rasmda 1:1 000 000 masshtabli umumgeografik kartalardagi aholi punktlari, gidrografiya obyektlari, relyef, tuproq turlarini koʻrsatish uchun moʻljallangan asosiy shrift turlari koʻrsatilgan.

TOSHKENT
NUKUS
FARG'ONA
MARHAMAT
Bo'z

60-rasm. 1:1 000 000 masshtabli topografik kartalarda ishlatiladigan baʼzi shrift turlari

Mavzuli kartalarda shriftlar soni ancha cheklangan. Karta mazmunini ochib berish va foydalanuvchiga yetkazishda shriftlarning vazifasi turlicha boʻladi. Birinchi navbatda ular geografik nomlar guruhini kengroq talqin etish uchun xizmat qiladi. Shriftlar ayrim geografik belgilarda (masalan, daryoning boshlanish qismi, burilishi, quyilish joyidagi yozuvlar) kuchaytiriladi, shrift oʻlchamining turlichaligi tasvirlanayotgan obyektlarga xos xususiyatni va meʼyorni taʼkidlaydi.

Obyektning sifat va miqdor xususiyatlarini shartli belgilar oʻrniga bevosita shriftlar ham koʻrsata oladi. Obyektning sifatini shriftning koʻrinishi, yoʻnalishi va rangi aks ettiradi. Mavzuli kartalarda shriftni ranglarda koʻrsatish yaxshi natija beradi, u obyektning turli xususiyatlariga koʻra tabaqalashga yordam beradi.

Shriftning oʻlchami yordamida obyektning nisbiy va meʼyoriy xususiyati koʻrsatiladi. Kartaning mazmuniga koʻra, shrift oʻlchamining oʻzgarishi ulardan foydalanish turi va mohiyati bilan bogʻliq. Shriftlar orasidagi intervalni shriftning

o'lchamiga mos tanlash maqsadga muvofiqdir. Juda kichik (0,1 mm) interval shriftlarning o'lchamini farqlash imkonini kamaytiradi. Bunday holatlarda shriftlarning o'lchami, surati, rangining och yoki to'qligi, enliligi, yo'naltirilganligidan (biror mo'ljalga xosligi) birgalikda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shriftlarning qo'llanilishi. Kartografik shriftlardan kartaning legendasini yozilishida qo'llash uning tuzilishi xususiyatlari, shartli belgilarni tushuntirish, belgilarni batafsil yoki qisqa ta'riflash, turli darajadagi nomlar turkumining mazmuniga monand yozuvlarni tanlash, indekslar tizimini raqam, harf va hokazo bilan tasvirlash imkonini beradi.

Legendaning o'qilishi uning shriftlar bilan bezatilganligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Kartaning tashqi ko'rinishini jihozlashda kartadan foydalanishning maqsad va xususiyatlariga qarab shriftlar tanlanadi. Oddiy spravochnik (ma'lumot beruvchi) kartalar aniq tasvirga va chizmaga ega bo'lgan bosma shriftlar bilan bezatiladi. Devorga osiladigan kartalarning masofadan o'qilishi oson bo'lishi uchun yirikroq o'lchamdagi badiiy shriftlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Atlaslar muqovasi va titul varag'ini bezatishda rang-barang shriftlar qo'llaniladi, chunki atlasning formati bilan shrift moslashtirilib, badiiy elementlar bilan boyitiladi.